
ПРЫЁМЫ АКТУАЛІЗАЦЫІ ПРАСПЕКЦЫІ Ў БЕЛАРУСКАЙ МАСТАЦКАЙ ПРАСТОРЫ

В. П. Дзігядзюк (Мазыр, Беларусь)

У артыкуле даследуецца часавая катэгорыя праспекцыі на матэрыяле беларускай мастацкай прозы. Вылучаны прыёмы актуалізацыі формы дыскантынуума на аснове логіка-семантычных фактараў, што прадвызначаюць адносіны розных відаў – далучальнай неадпаведнасці, далучальнага супастаўлення, далучальна-заклучальныя, далучальна-прычынныя, далучальна-мэтавыя адносіны. Вызначаны і сістэматызаваны маркеры рэпрэзентацыі праспектыўнай прасторы – далучальныя канструкцыі розных відаў, сінтаксічныя дэрываты.

Ключавыя словы: праспекцыя; форма дыскантынуума; логіка-семантычныя прыёмы; маркеры праспекцыі; часавая прастора.

Адным з прыярытэтных напрамкаў у сучасным мовазнаўстве выступае вывучэнне мастацкай прасторы, тэкставых катэгорый і іх рэпрэзентацыі. На сённяшні дзень застаецца актуальным пытанне даследавання катэгорыі праспекцыі, яе моўнага выражэння ў прыватнасці. Маркіроўка часовай прасторы вывучалася многімі лінгвістамі на розных лексіка-граматычных узроўнях – І. В. Малафеевай [1], Н. У. Чайка [2], А. В. Янкоўскай [3] і інш.

У творах В. Іпатавай і Л. Рублеўскай у структуры складанага сінтаксічнага цэлага даволі часта актуалізацыя праспектыўнай прасторы ажыццяўляецца на аснове логіка-семантычнага ўзаемадзеяння кампанентаў выказвання – перад-праспектыўнай і праспектыўнай частак. Такія адносіны выступаюць сродкам пераходу ў прастору будучага і прадстаўлены некалькімі відамі – адносінамі ўключэння, далучальнай неадпаведнасці, далучальнага супастаўлення, далучальна-заклучальныя, далучальна-прычынныя, далучальна-мэтавыя адносіны.

Адносіны ўключэння вызначаюць праспекцыю на аснове ўключэння зместу праспектыўнай часткі ў змест папярэдняй тэкстаструктуры. У якасці маркераў формы дыскантынуума выступаюць розныя сінтаксічныя адзінкі.

Намі вызначана, што праспектыўная прастора можа праецыравацца з дапамогай **далучальных канструкцый, суадносных са сказамі:** *Цяпер не атрымаецца... І так адцягваў свой ад'езд з гэтага мястэчка, як мог. За незразумелае маруджанне бацька ўгневаны. Лёс краіны, якую з усіх бакоў раздзіраюць ворагі, залежыць ад ягонага шлюбу* (Л. Рублеўская); – *Калі надумаешся застацца і будзеш шукаць занятак, прыходзь да мяне. Я навучу цябе ажурнай разьбе агароджы – панджара, ты навучышся рабіць разьбу багдадзі, іслімі і паргоры – кожная з іх мае свой рытм, малянак і ўласцівасць* (В. Іпатава); **далучальных канструкцый камбінаванай будовы:** *Але дадому пан Антось сына ня клікаў. Хлопец здагадаўся, чаму бацька пад рознымі падставамі адцягваў ягонае вяртанне. Аберагаў... Баяўся, каб Вінцэс не пацярпеў ад сваіх небяспечных знаёмстваў. Каб сам не ўвязаўся ў якую авантуру* (Л. Рублеўская). З прыкладаў

бачна, што далучальныя часткі праецыруюць праспекцыю самастойна або ў спалучэнні з галоўнай на аснове бяззлучнікавай паратаксічнай сувязі.

Праспектыўная прастора вызначаецца ў структуры складанага сінтаксічнага цэлага з дапамогай **далучальных канструкцый з сінтаксічнай непаўнатой**: – *Сяляне ведаюць, што, здаўшы мяне, атрымаюць вялікую ўзнагароду. За жывога – удвая больш, чым за мёртвага. Яны ня будуць мяне забіваць...* (Л. Рублеўская). У дадзеным выпадку праспектыўны кірунак праецыруецца кантэкстуальным няпоўным сказам з апушчаным выказнікам, які дубліруецца ў папярэднім кантэксце.

У ходзе даследавання вылучаны адносіны неадпаведнасці, якія маркіруюць праспекцыю на аснове лексіка-граматычнай неадпаведнасці зместу праспектыўнай і папярэдняй тэкстаструктур. Праспектыўная прастора праецыруецца **далучальнымі канструкцыямі, суадноснымі з членамі сказа: Дарма Марк кажа, што з яе не выйдзе вялікай пісьменніцы. Яшчэ паглядзім!** (Л. Рублеўская). Звычайна далучаюцца праспектыўна выражаныя выказнікі.

Праспектыўны напрамак ажыццяўляецца з дапамогай **далучальных канструкцый, суадносных са сказам**: – *Не, – прызнаўся Марцін, апускаючы вочы. – Цяпер мне і ў галаву не прыйдзе падыходзіць да вашай пані. Хаця я і з нобіляў, але занадта высока стаіць яе мосць. Праўда, я мог сказаць на гэта, што людзі роўныя, бог стварае іх аднолькавымі, і толькі лёс распараджаецца, каб адзін быў у золаце і раскошы, а другі – ледзь валачыў ногі. Нашы паны не зважаюць на халопаў, лічаць іх за скаціну. Але час правучыць іх, час усё перайначыць...* (В. Іпатава); – *Я ж навуковы канкістадор, як мяне празвалі ў інстытуце. Вунь магрэтка чароўная дапаможа... А не атрымаецца – пражывем удвох... Доўга і шчасліва* (Л. Рублеўская). З прыкладу бачым, што далучальная праспектыўная частка прымацоўваецца да базавай на аснове паратаксічнай сінтаксічнай сувязі.

Цікавымі для даследавання з’яўляюцца сродкі актуалізацыі праспекцыі на ўзроўні складанага сінтаксічнага цэлага з дапамогай **канструкцый з імпліцытнай семантыкай**. Так, у наступным прыкладзе – *О, не спадзявайся, пан лоўчы, я за такога калматага ніколі не пайду! – А я схаджу ў пастрыгальную камору, заўтра з раніцы. Тады ваша мосць іначэй на мяне гляне!* (В. Іпатава) на аснове прыёму супрацьпастаўлення паміж кампанентамі дыялагічнага адзінства канструкцыя набывае імпліцытную семантыку, якая проціпастаўляецца адна адной з тым жа праспектыўным напрамкам.

Выяўлена, што адносіны супастаўлення актуалізуюць праспекцыю на аснове процілеглай лексіка-семантычнай аформленасці праспектыўнага выказвання ў адносінах да зыходнай. Сродкамі рэпрэзентацыі парушэння тэмпаральнасці выступаюць лексіка-граматычныя адзінкі на ўзроўні складанага-сінтаксічнага цэлага.

Праспектыўны напрамак ажыццяўляецца з дапамогай **далучальных канструкцый, суадносных са сказам**: *Ён згадзіўся адразу. Толькі запытаўся ціха: – Мы не адужаем зноў падняць свяцілішча. – Але школку мы*

зможам там весці. А яшчэ – запісваць усё, што ведаем, каб не прапала мудрасць вякоў разам з нашымі квольмі жыццямі. (В. Іпатава); – *Не пераймайся, усё да лепшага. Ануча ён. У каханні няма кампрамісаў. Яна ніколі яго не адпусціць, ён ніколі ня сыдзе...* **А ты будзеш мучыцца. Навошта?** (Л. Рублеўская). Далучальныя канструкцыі ажыццяўляюць змену часавага напрамку з дапамогай далучэнняў на аснове паратаксічнай сінтаксічнай сувязі. Іншы раз маркіроўка значэння праспекцыі ажыццяўляецца выключна з дапамогай далучальнай часткі: *Што ж... – гісторык тужліва ўздыхнуў. – Зараз я дужа заняты. Рыхтуем зборнік дакументаў да юбілею інстытута. А вось у пятніцу, гадзіны ў тры, пастараюся вызваліцца і нешта пашукаць па тэме* (Л. Рублеўская).

Вызначаюцца **рэдукаваныя канструкцыі** з дыферэнцаваным сэнсам, што дазваляюць актуалізаваць праспектыўны напрамак: – *Калі ты ахвотна слухаеш казкі, купец, то падары свайму земляку некалькі манет, – уставіў сваё Бібо. – Яму яны вельмі спатрэбяцца. – Грошы і нам, купцам, не дастаюцца задарма, – пачасаў патыліцу Раждзен. – Тым болей мы прывыклі даваць іх з аддачай. А тут...* Не, грошай я не дам табе, – нарэшце сказаў ён. (В. Іпатава).

Праспектыўная прастора на аснове заключальных адносін ажыццяўляецца з улікам узаемадзеяння агульнага зместу непраспектыўнай і праспектыўнай частак: *Ведаеце, колькі такіх «неадпаведных» папак у нашых дзяржаўных архівах? Урэшце, трэба будзе распытацца ў бабулі – перад вайной яна была студэнткай Ленінградскага ўніверсітэта, у час блакдады працавала там калісьці накітальт вартайніка ці архіварыуса... А напачатку вайны многія архівы з Беларусі вывезлі ў Піцер. Лукаш Бэндз, напрыклад, амаль усю беларускую рэпрэсіраваную літаратуру туды перапёр...* (Л. Рублеўская). Маркерамі праспекцыі выступаюць **далучальныя канструкцыі, суадносныя са сказам:** *Старая падняла галаву, яе вочы, нечакана вострыя, жвавыя на шэрым, як бы змытым твары, успыхнулі: – Ты ўважыў маю старасць ... Я табе адплачу* (В. Іпатава); – *Мілы, бедны Вінцэсь! Куды мне пад вяне – сівой старэчы. Увесь павет рагатаць стане* (Л. Рублеўская); **далучальныя канструкцыі, суадносныя з аднароднымі членамі:** *Пасля мы яшчэ некалькі разоў сустрэкаліся ў той жа кампаніі – глядзелі фестывальныя фільмы, потым абмяркоўвалі іх у кавярні, аднойчы Гальяш нават правёў мяне дахаты – ну, не тое што правёў, яму проста было па дарозе, і акрамя сяброўскіх размоў, нічога не адбылося...* А цяпер і не адбудзецца. **І я буду жыць у гэтай кватэры з высокай столлю, з пафарбаванымі яшчэ з савецкім часам жоўтай крэйдавай фарбай сценамі і цяжкай бронзавай люстрай, у якой не хапае лямпачак... І вышукваць сляды былога гаспадара, і адгадаць, ад чаго ўтварылася гэтая драпіна на сцяне, і гэтая пляма на стальніцы...** (Л. Рублеўская). Як бачым, далучальная праспектыўная частка можа прымацоўвацца да базавай на аснове бяззлучнікавай, паратаксічнай сінтаксічнай сувязі.

Пераход у прастору будучага на аснове прычынных адносін ажыццяўляецца, калі праспектыўнае выказванне ўключае прычыну. Актualізацыя праспекцыі ажыццяўляецца з дапамогай **далучальных канструкцый, суадносных са сказам:** *Мацей Кавячынскі ўзяўся адгаворваць яго, даказваючы, што, калі сярод года кіне працу, прыйдзеца Марціну вельмі несалодка. Хутка прывязуць літары і друкарскі станок. Пачнецца вялікая справа. І ўсё гэта кінуць і рынуцца ў няблізкі свет?* (В. Іпатава); **далучальных канструкцый камбінаванай будовы:** – *Не чапай тыя зліткі! Колькі чалавек з-за іх загіне, колькі лёсаў яшчэ з-за іх зламецца! Не чапай...* (Л. Рублеўская); **далучальных канструкцый, суадносных з аднароднымі членамі:** *Корб-Варановіч быў у іх за сталкера, і Асю гэта трохі непакоіла. Зараз уцягне ў гісторыю... Завалачэ да мясцовых апазіцыянераў, арганізуе пікет у абарону родавой сядзібы, а пасля яе, Арсенію, з «Сокала-прынта» за саўдзел, як казюрку раздушыць, зволяць* (Л. Рублеўская). Далучаюцца праспектыўныя часткі не толькі з дапамогай паратаксічнай, бяззлучнікавай сінтаксічнай сувязі, але і гіпатаксічнай, напрыклад: *Дзякуй Богу, даехалі да Жухавіч засветла. Таму што ў цемры было б яшчэ больш жудка...* *Глухі лес вакол, агароджа з ваўчынымі галовамі, якія шчэрацца з іржавых прэнтаў* (Л. Рублеўская).

Назіраюцца выпадкі, калі непраспектыўная частка ракрывае змест праспектыўнай шляхам указання на прычыну: – *Супакойся. Нам і так дастанецца. Пані Беата не даруе нічога. Заўсёды ліхому лепш на свеце, чым добраму* (В. Іпатава).

Пры мэтавых адносінах напрамак у прастору будучага вызначаецца, калі праспектыўная частка змяшчае мэту. Форма дыскантынума маркіруецца **далучальнымі канструкцыямі, суадноснымі са сказамі:** *І ён нічога не мог патлумачыць сыну, які, чым далей, паглядаў з грэбліваасцю, а часам з нянавісцю, змяшанай са шкадобай, і мімаволі хацелася збіць яго самому, зламаць дурную ганарыстасць, змусіць зашыцца ў куток...* **Абы застаўся жывы** (Л. Рублеўская); **далучальнымі канструкцыямі, суадноснымі з аднароднымі членамі:** – *Наша справа святая, мы ратуем Радзіму сваю – ад злой набрыдзі. Каб крыжакі не лезлі болей на нашы землі. Каб яны не палілі нашы храмы* (В. Іпатава); – *І колькі карчмар вам яшчэ вінен? – папытаўся Лёднік гаспадара. – Пяцьдзесят дукатаў, – адказаў Лапушынскі. – І ні шлёга не саступлю. Не таму, што грошай шкада – а каб правучыць паскудніка Майсея. Каб другі раз махлярыць пабаяўся* (Л. Рублеўская).

Такім чынам, у мастацкіх творах В. Іпатавай і Л. Рублеўскай логіка-семантычны від праспекцыі вызначаецца на аснове адносін уключэння, далучальнай неадпаведнасці, далучальнага супастаўлення, далучальна-заклучальных, далучальна-прычынных, далучальна-мэтавых адносін. Маркерамі рэпрэзентацыі выступаюць далучальныя канструкцыі розных відаў, сінтаксічныя дэрываты – канструкцыі з імпліцытнай семантыкай, сінтаксічнай непаўнотай, рэдукаваныя канструкцыі.

Бібліяграфічны спіс

1. Малофеева, И. В. Языковые средства категории проспекции: (на материале прозаического художественного текста) / И. В. Малофеева // Семантика и функционирование языковых единиц в разных типах речи : сб. науч. ст. : в 2 вып. / Ярослав. гос. пед. ун-т ; редкол.: С. К. Болотова (отв. ред.), Е. Н. Лагузова, Р. В. Разумов. – Ярославль, 2009. – Вып. 2. – С. 92–102.
2. Чайка, Н. У. Тэмпаральная спецыфікацыя ў эліптычных канструкцыях / Н. У. Чайка // Вес. Нац. акад. навук Беларусі. Сер. гуманітар. навук. – 2008. – № 3. – С. 115–119.
3. Янковская, О. В. Роль вставных конструкций в реализации категорий проспекции и ретроспекции / О. В. Янковская // Русский язык: система и функционирование : к 70-летию филол. фак. : сб. материалов IV Междунар. науч. конф., Минск, 5–6 мая 2009 г. : в 2 ч. / Белорус. гос. ун-т ; редкол.: И. С. Ровдо (отв. ред.) [и др.]. – Минск, 2009. – Ч. 2. – С. 131–133.

СЕМАНТЫЧНАЯ ПАРАМЕТРЫЗАЦЫЯ ТЭРМІНАЎ У ЛІНГВІСТЫЧНЫМ ДЫСКУРСЕ

Д. В. Дзятко (Мінск, Беларусь)

У артыкуле разглядаецца праблема семантычнай параметрызацыі спецыяльных найменняў. Сістэматызуюцца падыходы асобных даследчыкаў. Абгрунтоўваецца шэраг сістэмацэнтрных палажэнняў: значэнні асобных тэрмінаў сістэмна арганізаваны ў межах канкрэтнай тэрмінасістэмы; сістэмная арганізацыя значэнняў тэрмінаў патрабуе іх сістэмнага ўвасаблення ў слоўніку і адпаведнай тэарэтычнай сістэматызацыі; тэрмінасістэма мае класіфікацыйны і аперацыйны аспекты; як класіфікацыйная схема сукупнасць тэрмінаў з'яўляецца іерархіяй з разгалінаванай сістэмай класаў і падкласаў; як аперацыйная сістэма сукупнасць тэрмінаў характарызуецца правіламі ўзаемадзеяння значэнняў тэрмінаў у тэксце.

Ключавыя словы: зона семантызацыі; семантызацыя; семантычная параметрызацыя; тэрміналагічны слоўнік; тэрмінаграфія.

Паняцце семантычнай параметрызацыі ў тэрмінаграфіі, як і ў лексікаграфіі ў цэлым, аб'ядноўвае цэлы шэраг працэдур, скіраваных на выяўленне і адлюстраванне асаблівасцей значэння рэстравай адзінкі. Вынікам гэтых працэдур з'яўляецца ўключэнне ў слоўнік зоны семантызацыі, зоны лінгвадыдактычнай інфармацыі, зоны экстрапаняцыйнай інфармацыі, зоны сістэмнай інфармацыі. Натуральна, вызначальная роля належыць зоне семантызацыі.

Зона семантызацыі (гр. *semantikós* 'які абазначае; істотны') – фрагмент слоўнікавага артыкула, прызначаны для апісання значэння рэстравага тэрміна.

Праблемам развіцця тэрмінасістэм і аналізу зоны семантызацыі прысвечаны асобныя даследаванні К. Я. Авербуха, Ю. Д. Апресяна, Д. И. Арбатского, Д. П. Горского, А. И. Киселевского, В. М. Лейчика, А. В. Суперанской, В. Д. Табанаковой, С. Д. Шелова, М. Rundell, J. C. Sager, В. Т. Sue Atkins і інш. Так, F. Neubyer [6] вывучае магчымасць выкарыстання тэзаўрусаў у практыцы ўкладання слоўнікаў па пэўнай спецыяльнасці, паколькі пры стварэнні тэзаўрусаў праводзіцца пэўная праца па класіфікацыі, выключэнні сінонімаў